

**ДОВІРА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ**

У статті розглядається феномен і значення довіри, політичної довіри у суспільно-політичному житті держави під час його трансформації як багатоаспектного і динамічного явища. З'ясовується взаємозалежність наявності або відсутності довіри з боку суспільства до владних рішень і суспільно значущих модернізаційних ініціатив та їхнім кінцевим результатам.

Ключові слова: (не)довіра, політична (не)довіра, соціальний капітал, сектор довіри, соціально-політична модернізація

Новіков М.Н.

**ДОВЕРИЕ КАК ВАЖНЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ
ЛЕГИТИМАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ
УКРАИНЫ**

В статье рассматривается феномен и значение доверия, политического доверия в общественно-политической жизни государства в период его трансформации как многоаспектного и динамического явления. Проясняется взаимозависимость наличия либо отсутствия доверия общества к властным решениям и общественно значимых модернизационным инициативам и их конечным результатам.

Ключевые слова: (не)доверие, политическое (не)доверие, социальный капитал, сектор доверия, соціально-політическа модернізація.

Novikov M.

**TRUST AS IMPORTANT ELEMENT OF POLITICAL LEGITIMATION OF SOCIO-
POLITICAL MODERNIZATION
OF UKRAINE**

The phenomenon and sense of trust, political trust in social and political life of state in the period of its transformation as multidimensional and dynamic phenomenon is examined in the article. Interdependence of presence or absence of trust of society clears up to the authoritative decisions and is public meaningful to modernization initiatives and their final results.

Key words: (not)trust, political (not) trust, social capital, sector of trust, social-political modernization.

Сьогодні в Україні відбуваються динамічні і разом з тим суперечливі модернізаційні процеси, метою яких є підвищення конкурентоспроможності національної економіки – головного підмурку національної незалежності та покращення добробуту громадян країни. Виконання цього завдання загальнонаціональної ваги можливе лише за умов внутрішньої політичної стабільності, яка у свою чергу зумовлюється багатьма чинниками як об'єктивного (наявність демократичного політичного режиму та демократичної політичної еліти, ефективна діяльність усіх гілок влади тощо), так і суб'єктивного (віра у демократичні цінності, позитивне ставлення людей до дій і рішень влади, їхня активна життєва позиція, особиста участь у формуванні сприятливого політичного трансформативного клімату і т.ін.) характеру. Довіра громадян як елемента мікрорівня політичної системи, а відтак і свідома підтримка ними впроваджуваних реформ, навіть якщо вони несуть (сподіваємось, тимчасове) погіршення соціального становища – є завжди важливим ресурсом соціально-політичної модернізації, який актуалізується тією обставиною, що вона збігається у часі з глибокою економічною кризою. Тобто актуальність проблеми довіри значною мірою зумовлюється взаємозалежністю ефективності функціонування політичної системи та відповідності прийнятих рішень вимогам громадян як на індивідуальному, так і загальносуспільному рівні.

Таким чином, метою статті є розгляд „довіри”, „політичної довіри” як багатоаспектного і динамічного явища з досить сильною емоційною складовою, важливого елемента формування сприятливого соціально-політичного модернізаційного „політичного клімату” в державі. Спробуємо з'ясувати, де, в яких сферах життєдіяльності суспільства наявність/відсутність довіри є загрозливою для ефективності функціонування політичної системи, усього соціального організму та процесу демократичної модернізації.

Феномен довіри розглядався у працях Дж. Локка, І. Канта, Е. Дюркгейма, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Ф. Фукуями, Т. Парсонса, М. Кастельса, Г. Заболотної. У вітчизняній науковій літературі досліджується проблема політичної довіри у працях С. Білошицького, Є. Головахи, В. Ігнатова, О. Крутія, В. Мальцева, І. Мартинюка, С. Наумова, О. Радченка, А. Хохлова, С. Погорелова та ін.

На думку більшості науковців, поняття довіри спрямовано на очікування певної поведінки з боку об'єкта довіри, найчастіше – очікування виключно добрих намірів від партнера по взаємодії. Поняття „політичної довіри”, як зазначається у політологічному словнику, це „вираз відповідності цілі діяльності об'єкта і суб'єкта політики; визнання можливостей суб'єкта задовольнити потреби об'єкта ..” [1, с. 108]. Так, згідно з Т. Парсонсом, соціетальна самодостатність суспільства має бути забезпечена стабільним характером відносин взаємообміну як з фізичним середовищем і іншими системами, так і особливими стійкими відносинами особистості й суспільства і „лише у тій мірі, в якій воно може „покладатися” на те, що діяння його членів слугуватимуть адекватним „внеском” у його соціетальне функціонування” [2, с.21]. Якщо трактувати довіру як очікування взаємності у здійсненні будь-яких дій, то, як справедливо зауважує російський політолог Г. Заболотна, в концепції Т. Парсонса довіра є однією з умов, що забезпечують суспільну стабільність [3, с. 67]. Останнє є першочерговою умовою для початку й здійснення будь-яких соціально-політичних змін у державі, оскільки однією з суспільних функцій довіри і є підтримання стійкості й інтегрованості суспільства.

Політична стабільність демократичного режиму – це постійний пошук балансу між виконанням порядку денного соціально-економічного розвитку (що є завданням відповідальної владної еліти, діяльність якої обмежена періодичністю виборів) та вимогами громадян до шляхів і результатів виконання цього порядку денного. При цьому необхідною умовою є наявність демократичних переконань як у влади, так і у громадянської спільноти, тобто у всіх учасників модернізаційного процесу. Втім для успішності процесу подальшої демократизації необхідна й відповідна громадянська культура, але й тут потрібний баланс, як вказували Г. Алмонд і С. Верба, між активністю і пасивністю громадянина, а саме: „Аби еліти були сильними, і приймали владні рішення, слід обмежити участь, активність і вплив пересічного громадянина. Він має передати владу елітам і дозволити їм управляти. Потреба у владі еліт передбачає, що пересічний громадянин буде відносно пасивний, виключений із політики і шанобливий відносно правлячих еліт” [4, с.124]. Тобто від еліти вимагається відповідальність, а від громадянина – бути водночас активним (мати активістську культуру) і пасивним (мати підданську культуру)

туру). Це означає, що владна еліта має пам'ятати, а громадянин – розуміти, що в рамках громадянської культури звичайна людина володіє, за висловом Г. Алмонда і С. Верби, „резервом впливовості” [4, с.125], тобто є потенційно активною. Що у свою чергу має позитивний знак у разі наявності довіри до влади і, відповідно, – негативний у разі недовіри (аж до аномії всього суспільства за тотальної недовіри).

Про те що, політична активність громадян може різко підвищуватись внаслідок невирішеності важливих для них соціально-економічних питань, свідчить світова (та й українська) політична практика останніх років і особливо у 2010-2011 рр. Хвилі народного протесту проти намагання влади (причому і у західних сталих демократіях, і у країнах, що розвиваються), перекласти тягар негативних наслідків глибокої економічної кризи на плечі суспільства за рахунок зменшення соціальних витрат, збільшення кількості безробітних, загального погіршення економічного становища громадян, недостатність умов для їхньої політичної участі і т.п. свідчать про те, що демократія як „соціальний механізм для врегулювання проблеми соціетального прийняття рішень, дотичного до груп з конфліктними інтересами з мінімальною енергією та максимальною згодою” [5, с.122], дає збій щонайменше у сенсі довіри або до даної влади, або навіть до демократії як такої. Саме під час кризи, коли стають явними симптоми зростання злиднів і соціальної нестабільності при збільшенні масштабів диспропорції у доходах, за висловом Ю. Хабермаса, „не можна не помітити і тенденцій до суспільної дезінтеграції”, а вимоги до „інтеграційної здатності ліберального суспільства” виявляються надмірними” [6, с.224]. Зазвичай на тлі продовження процесу зубожіння більшої частини населення, зростання майнової нерівності, каталізованих загальною глобальною кризою, завжди є загроза скористатися ситуацією (політичним кліматом недовіри, нелояльності, непідтримки і зрештою соціальної напруги) як крайніми лівими, так і крайніми правими силами – тоді громадянин, його довіра/недовіра стають об'єктом активної маніпуляції, справжнім полігоном різноманітних маніпулятивних технологій.

Для України така ситуація ускладнюється наявністю розколу за історико-культурними ознаками та відсутністю сприятливого політичного клімату для реформування, оскільки: у суспільстві немає повного розуміння саме таких соціальних і політич-

них реформ, які вже задекларовані владою, причому більшою мірою тому, що ініційовані вони представниками великого бізнесу, а отже, навряд чи вповні прораховані їх соціальні наслідки. Поки що мало підстав сподіватися і на професійність уряду (з його прихильністю до неоліберальної доктрини), хоча, зауважимо, навіть його позитивні рішення, на жаль, не мають відповідного інформаційного супроводу.

Кредит довіри до законодавчої гілки влади (Верховної Ради України), президента країни та органів місцевого самоврядування був наданий громадянами під час парламентських, президентських і місцевих виборів відповідно у 2007 та 2010 рр. Висловлюючи свою підтримку шляхом голосування, громадяни при цьому можуть а) безумовно довіряти тим, кого обирають, покладаючи на них свої надії на краще майбутнє; б) не довіряти, але голосувати як за „найменше зло”, тобто виявляти лояльність до влади. Ті ж громадяни, хто не підтримав чинну владу, голосував за опозиційні сили, – теж виявляли довіру, але до політичних сил, які мали інше бачення політичної та соціально-економічної модернізації. Решта громадян або лишилася байдужою до самого виборчого процесу (проігнорували його), або проголосували проти всіх, виявивши повну недовіру до самої можливості щось змінити на краще наявною політичною елітою. Таким чином, на наш погляд, склалася така ситуація, коли у загальний, умовно кажучи, „сектор довіри”, який поки що є досить великим за рахунок тих, хто а) безумовно довіряє обраним владним суб'єктам, б) лояльний до чинної влади, аби не допустити радикалів до влади, в) байдужий (але чесно виконує свої обов'язки на своєму місці). Зрозуміло, що всі – і ті, хто довіряє, і ті, що не довіряє владі, – пильно слідкують за процесом прийняття важливих для всього суспільства і кожного громадянина політичних рішень і, відповідно, за перебігом реформування. І будь-який хибний крок, що демонструє неефективне управління, або, назвемо речі своїми іменами – антинародне рішення – автоматично зменшуватимуть „сектор довіри”, і ніякі „мантри” демократичності цих рішень не змінять ситуації, а відтак під питання попаде й сама легітимність такої демократії і навіть демократичних цінностей. У цьому сенсі особливої ваги набуває позиція (довіра або недовіра) саме „лояльних” і близьких до них „байдужих”, оскільки, на думку С. Липсета, лояльність по відношенню до політичної системи, якщо в її основі лежать прагматичні

міркування щодо ефективності останньої, ґрунтується на досить хиткій основі, оскільки надто сильно залежить від того, як ця система функціонує [цит. за: 4, с.128]. Тут важливим є той момент, що законність включає в себе здатність політичної системи створювати і зберігати думку про себе як найкращу, а ефективність взаємовідносин постійно *емоційно* оцінюється та вимірюється індивідами і групами з точки зору здійснення політичними інститутами їхніх цілей. „Групи можуть розглядати систему як законну або незаконну залежно від того, чи відповідає її цінності їхньому світогляду” [5, с.142].

Водночас, зауважимо, що і вияв довіри, і недовіри до органів публічної влади пов’язані з ризиком, оскільки можуть бути невинуватені діями органів публічної влади та їх представниками. Тут, можна сказати, діє деякий елемент гри – поставив на „довіру”/„недовіру” і – .. виграв/програв. Особливо це відбувається під час виборчої кампанії (до парламенту чи то органів місцевої влади), коли у ній бере участь безліч маловідомих і зовсім невідомих кандидатів на посади до органів місцевої влади чи до Верховної Ради від партій з привабливою програмою. Саме під час виборчих кампаній великі партії, розуміючи важливість і вагу такого „соціального капіталу” (поняття введено у науковий обіг П. Бурдье, Г. Лоурі, Дж. Коулменом, Р. Патнемом і Ф. Фукуямом), як довіра, вводять у свої передвиборчі програми такі положення, які б акумулювали цей соціальний капітал на свою користь, не зважаючи на пряму залежність масштабів позитивних сподівань і пов’язаних з ними соціальних ризиків – в першу чергу можливістю втрати довіри у разі невинуватеності цих очікувань, а отже, зниженням власної легітимності та зменшенням ступеня солідаризованості суспільства, необхідного для здійснення соціальних змін. Так, Ф. Фукуяма відзначав особливу роль соціального капіталу, солідаризованості для підтримки політичних інститутів самоуправління. Соціальний капітал, на його думку, „є невід’ємним елементом правильного функціонування сучасних і раціонально влаштованих економічних і політичних інститутів, що повідомляє нам багато цікавого про процес модернізації взагалі” [7, с.529]. Таким чином, втрата довіри, зменшення соціального капіталу загрожує не лише планам модернізації, а й безперешкодному функціонуванню політичної системи у стабільному режимі взагалі. Відновлювати довіру з боку населення завжди

важче і вимагає більших матеріальних і ідеологічних зусиль, ніж вселяти довіру на початку будь-якого суспільно-політичного реформування.

Долати „синдром недовіри” (термін П. Штомпки) у людини до абстрактних систем (політичного режиму, економічній та суспільній системі) допомагають довіра у рамках дружніх стосунків і примордіальних соціальних груп (сім’ї, етносу, релігійних спільнот). Персоніфікована (і не персоніфікована) довіра стає частиною культури особистості і суспільства, а отже, утворює нову якість – „базову довіру” [3, с.68-69]. Але для того, щоби розширити цю „базову довіру” до масштабів політичної культури всього суспільства, необхідно, щоби влада під час процесу соціально-політичної модернізації крок за кроком демонструвала демократичний зміст кожної реформи (які б не погіршували соціальне та економічне становище і не зменшували обсяг політичних прав і свобод), виявляла зацікавленість в інноваційних ініціативах громадян, підтримуючи тим самим його позитивну суспільну активність, забезпечувала зворотний зв’язок з громадянами та громадськими організаціями.

Зрозуміло, що політична система будь-якого типу демонструє незбіг намірів і реальних результатів, але „за будь-якої політичної системи, – стверджує Ч. Ендрейн, – люди продовжують сподіватися на таку державну політику, яка надасть їм більше прав, економічні блага і забезпечить розвиток особистості” [8, с.280]. Ці сподівання потенційно живлять і розширюють базу довіри до публічної влади.

Після вирішення гострих для суспільства питань демократичною політичною системою активність громадян, як правило, знижується, тобто вони не лише поступово відновлюють лояльність і довіру до держави, а й стають свідомими виконавцями її владних рішень. Динамічність явища довіри/недовіри, таким чином, певною мірою залежить від того, як швидко, яким чином (під тиском з боку суспільства чи автоматично, тобто через ефективний механізм функціонування демократичної політичної системи, реалізацію прийнятих раніше законів), з якими наслідками (збільшення/зменшення обсягу наявних соціальних і економічних прав і свобод) вирішуються життєво важливі для громадян питання. Іншими словами, довіра громадян залежить від усвідомлення власної значущості, власної впливовості на процес прийняття політичних рішень.

Ризики, пов'язані з процесом соціально-політичної модернізації, можуть бути мінімізовані лише за умови довіри, а відтак і підтримки до демократичних політичних інститутів, що підвищує їхню легітимність та ефективність їх функціонування. У зв'язку з цим є необхідність через спеціальні соціологічні служби (яких є досить багато в Україні) виявляти зони недовіри у суспільній думці щодо функціонування чинної політичної системи та перспектив її реформування, виявляти його причини, оцінювати соціальні втрати й переваги (як з точки зору сьогодення, так і у довгостроковій перспективі), а результати експертної оцінки мають робитися крізь призму виявлення неблагополуччя в інституціональній системі та можливостей їх виправлення з метою стабілізації.

Таким чином, в умовах наявності цивілізаційного розколу та необхідності його подолання заради подальшої консолідації суспільства як головної підйоми соціально-економічного розвитку країни та її євроінтеграційного поступу суспільство має право очікувати і вимагати від влади розроблення зваженої системи об'єднувальних заходів у сфері внутрішньої політики. Саме у цій сфері сьогодні здійснюються перші кроки реформування, а отже, саме тут влада потребує розуміння, довіри й підтримки з боку населення по обидва боки Дніпра. Приводом для оптимізму щодо прогресу політичного й економічного буття країни є величезний запас моральності нашого народу, який здатний витратити свій потенціал на еволюцію. З боку ж влади, здається, таке розуміння є. Так, 22 січня 2011 р. Президент України В. Янукович у своєму виступі на урочистому зібранні з нагоди Дня Соборності України, визнаючи занижкі показники України щодо її конкурентоспроможності, декларує необхідність держави „спиратися на високий рівень громадянської довіри, толерантності та солідарності”, а пріоритетом модернізації – „відновлення людського капіталу” [9].

Межі статті примушують звужити коло питань, пов'язаних з проблемою довіри. А саме: поза увагою залишилися такі питання: довіра як конструктивна форма реакції на ризик і невизначеність політичних рішень, індикатори довіри і недовіри, конкретніше торкнутися функцій довіри і т.д. Втім, ці питання можуть бути предметом окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологічний енциклопедичний словник: [навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів]. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
2. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; [пер. с англ.]. — М.: Аспект Пресс, 1998. – 270с.
3. Заболотная Г.М. Феномен доверия и его социальные функции / Г.М. Заболотная // Вестник РУДН, серия Социология. – 2003. – № 1(4). – С.67-73.
4. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С.122-134.
5. Липсет С. Политическая социология / Сеймур Липсет // Социология сегодня. Проблемы перспективы. Американская буржуазная социология середины XX века; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1965. – С. 119-149.
6. Хабермас Ю. Учиться на опыте катастроф? / Юрген Хабермас // Политические работы; [сост. А.В. Денежкина; / пер. с нем.]. – М.: Праксис, 2005. – 368 с. – С. 209-233.
7. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Электронная версия] / Ф. Фукуяма; [пер. с англ.]. — М.: ООО „Издательство АСТ”: ЗАО НПП „Ермак”. – Режим доступа: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/fukuyama-doverie-a.htm>
8. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования/ Чарльз Эндрейн; [пер. с англ.]. – М.: Изд. Дом „ИНФРА-М”, Изд-во „Весь мир”, 2000. – 320 с.
9. Держава повинна спиратися на високий рівень громадянської довіри, толерантності та солідарності [Електронний ресурс] // Виступ Президента України Віктора Януковича на урочистому зібранні з нагоди Дня Соборності України 22 січня 2011р. — Режим доступу: http://zadonbass.org/news/all/message_24480